

had ook maar hulp nodig. Dat laatste willen wij met nadruk onderstrepen. Het moge dan waar zijn dat de illegale werkers tijdens de bezetting hun leven op het spel hadden gezet en menigmaal in een situatie verkeerd die acute angst wekte, dat de Joodse onderduikers permanent hadden moeten vrezen dat hun schuilplaats zou worden ontdekt, dat de gevangenen in de concentratiekampen, Joden en niet-Joden, een ongeëvenaard-harde strijd om het bestaan hadden moeten voeren in een systeem dat gericht was op hun vernedering, hun volslagen uitputting of zelfs hun ondergang, dat de krijgsgevangenen in Japanse handen bitter hadden geleden en dat de burger-geïnterneerden in Indië enkele jaren lang aan honger, dorst en vervuiling het hoofd hadden moeten bieden (onze opsomming is niet volledig) – even waar is het dat dit alles beproevingen waren geweest van mensen wier persoonlijkheid in de regel al was gevormd toen zij ervaringen ondergingen die ver buiten het voor de mens normale kader vallen. Of zij die beproevingen later konden verwerken zonder dat er van werkelijk lijden sprake was, hing ook van die persoonlijkheid af – bij gelijke omstandigheden had wie een harmonische jeugd had gehad, een betere kans om de verschrikkingen van de vervolging te doorstaan zonder al te grote psychische schade op te lopen dan wie in zijn jeugd aan neurotiserende invloeden onderworpen was geweest. 'In de laatste jaren', zo schreef ons in '77 prof. dr. J. Bastiaans (die zich toen al een kwart eeuw had gewijd aan de zorg voor oorlogs- en vervolgingsslachtoffers),

'ben ik steeds meer tot de conclusie gekomen dat in vele gevallen achter de fixatie aan oorlogsbelevissen een fixatie aan slechte omstandigheden in de jeugd schuil gaat en dat juist zulk een dubbele fixatie het genezingsproces zeer bemoeilijken kan. ... De jeugdervaring kan bepalend zijn voor wat van de oorlog juist in traumatisch-neurotische zin gefixeerd wordt en als ik terugblik op oude patiënten, dan zijn er maar weinigen die vóór de oorlog in psychische zin geheel gezond waren.'¹

Die laatsten dreigden juist door de in die oorlog toegevoegde extra-schade te bezwijken waar anderen in staat waren aan hun verder leven normaal vorm te geven.

Wij willen dat toelichten aan de hand van de cijfers omtrent de illegale werkers.

Aan de spanningen van het georganiseerde illegale werk in bezet Nederland zijn volgens onze (wij erkennen het: onzekere) schatting

¹ Brief, 17 juni 1977, van J. Bastiaans.